

KASB-HUNAR TERMINLARI TILSHUNOSLIKNING O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA

Mamatqulova Zilola Rejabaliyevna

Far DU mustaqil tadqiqotchisi

Zilolamsmstqulova 1988@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada kasb-hunar terminologiyasi, uning tilshunoslikda tutgan o'rni, kasb-hunar sohasidagi ilmiy izlanishlar yoritilgan. Rishton kulolchilik terminlari o'rganish obyekt sifatida tanlab olingan.

Kalit so'zlar: kasb-hunar, kasb, kulolchilik leksikasi, dunyo kasblari, poyabzaldo'zlik terminlari, tikuvchilik terminlari, quruvchik terminlari, kosibchilik terminlari

Olimlar hisob kitobiga ko'ra, hozirda dunyoda kasblar soni 70.000ni tashkil etadi¹¹³. Mutaxassislar fikricha har yili 500 ga yaqin yangi kasb paydo bo'ladi. Mavjud kasblar olimlar tomonidan quyidagicha guruhlarga ajratilgan:

1. Odam yovvoyi tabiat. Ushbu turdagi kasb yovvoyi tabiat bilan, ya'ni o'simliklar va hayvonlar bilan ishlashni o'rganish: parvarish qilish, yangi turlarni yaratish va h.k. Masalan: chorvachilik mutaxassisi, ekolog, arborist, mikrobiolog va boshqalar.

2. Odam - bu texnikadir. Texnologiya bilan bog'liq kasblar: ishlab chiqish, yaratish, ta'mirlash, o'rnatish, boshqarish. Masalan: chilangar, muhandis, texnolog, haydovchi va boshqalar.

3. Odam - bu odam. Jamiyat bilan o'zaro munosabatlarga qaratilgan inson faoliyatining turi: tibbiyot sohasi, insonning huquqiy himoyasi. Masalan: shifokorlar, yuristlar, psixologlar, menejerlar va boshqalar.

4. Odam - bu ishora tizimi. Tillar, belgilar, formulalar bilan bog'liq barcha narsalar. Masalan: dasturchi, hisobchi, iqtisodchi, tarjimon va boshqalar.

5. Inson badiiy timsol. San'at sohasida yangi narsalarni yaratish bilan bog'liq ijodiy kasblar. Masalan: rassomlar, musiqachilar, me'morlar, sartarosh va boshqalar.¹¹⁴

Biz tadqiq etayotgan kulolchilik kasbi "Inson badiiy timsol" guruhiga mansub kasb sanaladi. Qora loyga kulol yurak qo'ri bilan ishlov berib, undan nafis san'at asarini yaratadi.

¹¹³. <https://zarnews.uz>.

¹¹⁴. <https://zarnews.uz>.

Barchamizga ma`lumki, o`zbek tili leksikasi atamalarga boy bo`lib, har bir soha o`zining tegishli atamalari bilan tilshunoslikning terminologiya sohasiga oid hisoblanadi. Aytish joizki, tilshunoslikdagi ushbu soha aniqlik asosida ish ko`radi hamda xalq tilining boyishiga xizmat qiladi. Terminologiya sohasida kasb-hunar atamalari ma`lum bir yo`nalishni tashkil qilib, ular fanda professionalizmlar deb yuritiladi.

O`zbek xalqi qadimdan turli kasb-hunarlar bilan shug`ullanib kelishi natijasida kasb-hunar tarmoqlari tashkil topgan va taraqqiy etgan. Kulolchilik, kashtachilik, duradgorlik, temirchilik, beshikchilik, atlasdo`zlik, do`ppido`zlik, ovchilik, tikuvchilik, kosibchilik, chorvachilik va hokazolar shular jumlasiga kiradi. Har bir kasb-hunar tarmog`ining o`ziga hos terminlari mavjud bo`lib, ular shu kasb egali nutqida faol qo`llanadi va o`zbek tili lug`at boyligini bir qismini tashkil etadi. Hozirgi o`zbek tili leksik tarkibiga nazar solsak, kasb-hunarga doir terminlarni uchratish mumkin. Quyida kasb-hunar terminlarning ayrimlariga izoh keltirib o`tganmiz.

1. Kulolchilik kasb-hunaridan: Angob-qizil kesakdan tayyorlangan bo`yoq. Kulolchilikda keng qo`llaniladi. Sopol idishlar va buyumlar angob surtishdan oldin quritiladi. Notekis joylari maxsus loy (dazmol loy) bilan tekislanadi, so`ng ho`l latta bilan silliqilanadi. Ba`zan angob bir necha qavat surtiladi. Idishlar va buyumlar angobdan keyin naqshlanadi. O`rta Osiyo xalqlari angobni neolit davri (miloddan avvalgi 4-3 ming yillik)dan boshlab sopol idishlarga naqsh berishda va bo`yashda ishlatgan. Kushon podsholigi (miloddan avvalgi 2-1 va mil. 1-4-asrlar) davridagi sopol idishlarning sirti angob bilan bo`yalgan. Bunday idishlar O`rta Osiyoda qaraxoniylar davri (11-12-asrlar)da ham keng tarqalgan. Qadimiy odamlar g`orlarning devorlariga va qoyatoshlarga Angob bilan rasmlar chizgan. Surxondaryo viloyati Sherobod tumanidagi Zarautsoydan 1936-yilda G. V. Parfenov topgan qadimgi rasmlar (hayvonlar shakllari) ham angob bilan chizilgan.¹¹⁵ Gilvata – yumshoq, kulrang tog` jinsi, gilmoya (xalq tabobatida tomoq og`rig`i, og`iz elikishi kabi kasalliklarga qarshi dori sifatida ishlatilgan). Tog`dan chiqadigan ko`kimtir oq tusli loy Bundan «angob» tayyorlab, xom idishlarni sirlash oldidan bo`yaydilar. Bu idishga oq tus beradi.¹¹⁶

2. Poyabzaldo`zlik kasb-hunaridan: Bigiz— nina uchli metall qurol; sifatli po`latdan yasaladi; odatda, dastasi yo`goch va plastmassadan qilinadi. Yo`g`on yoki ingichkaligi bilan bir-biridan farq qiladi. Asosan poyabzaldo`zlar,

¹¹⁵ 1 O`zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent. 2000-yil

¹¹⁶ Izohli lug`at

yamoqchilar ishlatishadi.¹¹⁷ Sirach - 1 bot. Piyozdoshlarga mansub, adir va tog'larda o'sadigan ko'p yillik o'simlik. 2 Shu o'simlik ildizidan olinadigan kukun. Buni - [tayyor mahsilarni] sotib, charm, ip, sirach, mum singari kosibchilik uchun kerakli ashyolarni oladi. Oybek, Tanlangan asarlar. 3 Qog'oz, charm va sh. k. ni yopishtirish uchun shu kukundan suvga qorib tayyorlangan, ko'-pincha etikdo'zlikda, kosibchilikda ishlatiladigan yelim. Akbarali.. otasining yonida ip eshib, sirach qorar, oyisining o'g'irda jo'xori talqon tuyib, zarang kosaga bir qoshiq shinni solib berishini toqatsizlik bilan kutardi. A. Muxtor, Chinor. 4 ko'chma - s. t. Surbet, xira, yelim (odam haqida).¹¹⁸

3. Tikuvchilik kasbidan: Adip — To'n, chopon va sh.k.ning yoqasidan etagigacha ichki chetiga tutilgan ensiz gazlama. To'nning adipi.

Andaza — o'lchov, qolip — 1) Kiyimbosh, poyabzal va sh.k. ni bichish, tayyorlash uchun qalin qog'oz, karton va sh. k.dan yasalgan nusxaqolip. Etik andazasi. Chelak uchun andaza yasamoq. Anvaza bilan ish bichmoq.

4. Quruvchilik kasbidan: Pona - 1 Narsalarni yorish, kerish yoki biriktirish uchun ishlatiladigan, bir uchi tig'li yog'och yoki temir. Temir pona. Yog'och pona. Pona qoqmoq. Pona qoqib mahkamlamoq. Uning bir qo'lida mushuk kallasiday kaltasop bolg'a, boshqa qo'lida temir pona. (M. Ismoiliiy. Farg'ona tong otguncha). Shayton - duradgorlik va binokorlik ishlarida: sathning tekisligini aniqlash uchun ishlatiladigan asbob; vaterpas. Gorizont tekisligini shayton yordami bilan bilish mumkin. «Astronomiya». Taxtaning bir uchini qoziqqa qadab, ikkinchi uchini ungur tomonga qaratib, shayton bilan tekislanadi. (M. Ismoiliiy. Farg'ona tong otguncha) kabilar

O'zbek tili lug'at boyligida qo'llanilayotgan kasb-hunarga oid atamalar nutqimizning yanada aniqroq ma'no kasb etishiga xizmat qiladi. Kasblar doirasida qo'llanilayotgan terminologik birliklar buning poydevori bo'lib xizmat qiladi.

K.M.Musayev terminologiyani filning leksikasi sifatida go'yo bir shaharga qiyoslaydi. Uning fikricha, terminologiya yagona reja asosida qurilsa-da, lekin birdaniga barpo etilmaydi. U tarixiy shart-sharoit asosida shakllanadi, uni yaratishda har xil avlodga mansub bo'lgan turli me'morlar, loyihachilar, kashfiyotchilar ishtirok etadi. Ular har bir qurilayotgan inshootni yaxshi o'rgangan holda barpo etadilar. Terminologiyani tartibga solishdagi o'ziga xos murakkablik ham shu bilan belgilanadi.¹¹⁹

Kasb-hunar leksikasi (professionalizmlar) muayyan kasb yoki hunar egalari nutqiga xos so'z va tushunchalar majmui. Boshqa tildan so'z olish,

¹¹⁷ 5 O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent. 2000-yil

¹¹⁸ Izohli lug'at

¹¹⁹ Мусаев К. М. Формирование, развитие и современные проблемы терминологии. 1986. -с.163.

shevaga xos so'zlar, umumxalq tiliga xos ma'nosi o'zgartirilgan so'zlar kasb-hunar leksikasining shakllanishi uchun asosiy manba hisoblanadi. Bir buyum, narsani turli kasb kishilari tomonidan xilma-xil (masalan, qozon – qandolatchilarda potila) nomlanishi ham kasb-hunar leksikasini yuzaga keltirish mumkin. Kasb-hunarning rivojlangan tarmog'i (masalan, paxtachilik, tibbiyot, texnika va boshqalar) leksikasi boy bo'lib, shu sohalarga oid alohida adabiyotlar ham nashr etilgan. Kasb-hunarga oid terminlar til lug'at tarkibi boyishida va xalqning moddiy madaniyat tarixini o'rganishda ular muhim manba hisoblanadi. Kasb-hunar leksikasining badiiy adabiyotda muayyan personaj xususiyati, tabiatini chuqurroq yoritishda badiiy tasvir vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilining kulolchilik terminlar sistemasi keng qamrovli terminologik sistemalardan biri sanaladi. Unda faol harakatda bo'lgan terminlar tarixiy-an'anaviylik, milliylik, funksional-uslubiy jihatdan yagona Rishton kulochilik termini nomi ostida birlashib turadi. Shu bilan birga, har bitta termin o'ziga xos sifat belgilarini o'zida mujassam etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдиев М. Соҳавий лексиканинг систем таҳлили муаммолари. - Тошкент: Халқ мероси, 2004. - 262 б.
2. Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари.-Тошкент, 1985. -121-бет.
3. Эрматов И.Р. Ўзбек тилшунослик терминларининг шаклланиши ва тараққиёти: Филол. фан. бўйича фалсафа докт.. дисс.автореф. - Тошкент, 2019.
4. Муҳаммадалиева М. Ўзбек тилида касб-ҳунар номларининг лексик- семантик ва дериватсион хусусиятлари афтоферарат-Фарғона 2021
5. Мусаев К. М. Формирование, развитие и современные проблемы терминологии. 1986. -с.163.
6. <https://zarnews.uz>.